

Wiesław Bondyra

Starostowie chełmscy w XVI wieku : charakterystyka grupy

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia 4647,
133-156

1991/1992

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Wiesław BONDYRA

Starostowie chełmscy w XVI wieku. Charakterystyka grupy

Les starostes de Chełm au XVIe s. — portrait du groupe

Badania nad urzędami i urzędnikami dawnej Rzeczypospolitej należą niewątpliwie do bardzo ciekawych, a jednocześnie dalece niepełnych i kontrowersyjnych. Dopiero od drugiej połowy lat osiemdziesiątych ukazuje się seria spisów urzędników epoki szlacheckiej do r. 1795.¹ Szczególne emocje budzi tu powszechnie przyjmowane, lecz nie sprawdzone, twierdzenie, iż „dzierżenie królewszczyzn było w nowożytnej Polsce przywilejem możnowładztwa”.² Kwestia ta, jak się okazuje, zwłaszcza w odniesieniu do XVI stulecia, jest bardziej złożona, toteż nieodzowne staje się najpierw sporządzenie spisów „dzierżących królewszczyzn” oraz wielostronna ich analiza, by następnie sformułować jakikolwiek kategorię osąd w tej materii.

Taki też cel postawiliśmy sobie w niniejszym artykule. Aby dokonać próby przedstawienia całościowej charakterystyki grupy osób, pełniących w XVI w. urząd starosty chełmskiego, staraliśmy się uwypuklić aspekty następujące: pozycję społeczno-ekonomiczną poszczególnych postaci, ich ewentualną działalność wojskową, postawę polityczną, misje zagraniczne i krajowe, wyznanie, wykształcenie, obycie oraz bezpośrednie uwarunkowania

¹ Z interesujących nas zeszytów tej serii ukazały się: *Urzędnicy wielkopolscy XVI-XVIII w. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, Wrocław 1987; *Urzędnicy województwa krakowskiego XVI-XVIII w. Spisy*, oprac. S. Cynarski i A. Falniowska-Gradowska, Kórnik 1990; *Urzędnicy województwa lubelskiego XVI-XVIII w. Spisy*, oprac. W. Kłaczewski i W. Urban, Kórnik 1991; *Urzędnicy województwa ruskiego XIV-XVIII w. (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy*, oprac. K. Przyboś, Wrocław 1987.

² A. Gąsiorowski: *Starostowie wielkopolskich miast królewskich w dobie jagiellońskiej*, „Prace Komisji Historycznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, t. XXXIV: 1981, s. 28.

uzyskania urzędu. Stąd też wynika konstrukcja tejże pracy. Ze względu na szczupłość danych źródłowych, niektóre zagadnienia zmuszeni byliśmy potraktować jednak bardzo ogólnikowo, nie wdając się w jakąkolwiek próbę statystyki. Tak stało się w przypadku m.in. wykształcenia szesnastowiecznych starostów chełmskich.

Chronologicznie praca nieznacznie wykracza poza XVI stulecie, obejmując lata: od 1497, czyli daty objęcia urzędu po Janie Kamienieckim³ przez Jakuba Buczackiego z Podhajec⁴, aż do r. 1608, czyli końca sprawowania urzędu przez Mikołaja Uhrowieckiego⁵, przed przejęciem go przez Mikołaja Daniłowicza z Żurowa i Oleska⁶. W konsekwencji powstała lista czternastu starostów, z pominięciem kilku, co do których są duże wątpliwości, pomimo iż wymieniani są w źródłach jako starostowie. Należą do nich: Jan Kamieniecki⁷, Stanisław Maciejowski⁸, Mikołaj Ligęza⁹, nieznany z imienia Gorzkowski¹⁰ oraz Mikołaj Łysakowski¹¹. W ich przypadku najprawdopodobniej jest mowa jedynie o ekspektatywach na starostwo, bądź są to zwykłe omyłki w zapisach.

W dotychczasowej literaturze historycznej ukazało się dotychczas stosunkowo niewiele prac wielostronnie analizujących określone grupy urzędnicze. Do znaczących zaliczyć można prace T. Zielińskiej¹², A. Wyczańskiego¹³,

³ K. Fedorowicz: *Dodatek. Dostojnicy i urzędnicy ziem polskich z wykluczeniem województwa krakowskiego*, „Archiwum Komisji Historycznej”, 1898, s. 211.

⁴ W. Pocięcha: *Buczacki Jakub*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej PSB), t. III, z. 11, s. 81.

⁵ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej APL), *Castrensia Chelmensia, Relatio Manifestatio Oblatorum* (dalej CCh RMO), g-88, k.742.

⁶ (30 I 1609 nominacja) Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej AGAD), *Metryka Koronna* (dalej MK) 154, k. 6-6v.

⁷ Dnia 4 X 1504 r. K. Fedorowicz: *op.cit.*, s. 211.

⁸ W 1550 r. A. Boniecki, *Herbarz polski* (dalej Boniecki), XVI, Warszawa 1913, s. 220.

⁹ W 1557 r. *Ibid.*, XIV, s. 256. Była to jedynie niezrealizowana ekspektatywa dożywocia.

¹⁰ Dnia 28 VII 1574 r. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. bernardyńskiego we Lwowie (dalej AGZ), XX, Lwów 1893, s. 18. Z pewnością jedynie arendował starostwo od ówczesnego starosty, Aleksandra Łaszczka.

¹¹ W 1582 r. *Uchańsciana, seu collectio documentorum, illustrantium vitam et res gestas Jacobi Uchański...*, V, wyd. i oprac. T. Wierzbowski, Warszawa 1895, s. 56, powołując się na MK, vol. 127, fol. 168.

¹² T. Zielińska: *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewsczyn w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*, Wrocław 1977.

¹³ A. Wyczański: *Między kulturą a polityką. Sekretarze królewscy Zygmunta Starego (1506-1548)*, Warszawa 1990.

W. Dworzaczka¹⁴, A. Sucheni-Grabowskiej¹⁵, A. Gąsiorowskiego¹⁶, A. Klondera¹⁷, S. Ciary¹⁸, a także I. Kaniewskiej¹⁹, W. Urbana²⁰ i W. Śladkowskiego²¹. Badania w tym zakresie jednak dopiero się rozpoczęły i pozostaje mieć nadzieję na ich kontynuację i rozwijanie, co z pewnością podniesie poziom naszej wiedzy o strukturach warstw urzędniczych dawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej.

Podstawą wyjściową dla badań autora były oczywiście herbarze²², biogramy w *Polskim słowniku biograficznym*²³, w pewnym stopniu praca W. Dworzaczka²⁴, oraz prace z zakresu biografistyki — J. Fijałka²⁵ i A. Kłodzińskiego²⁶. Niestety, nie wszystkie osoby nas interesujące znalazły tam swe miejsce. W PSB odnajdujemy biogramy tylko siedmiu starostów (nie wszystkie zresztą są na wysokim poziomie). Także i herbarze pomijają milczeniem dwóch z nich (A. Drohiczkańskiego i P. Jasińskiego), a i o kilku pozostałych są tylko lakoniczne wzmianki. Nawet tak znakomite postacie tamtej

¹⁴ W. Dworzaczek: *Skład społeczny wielkopolskiej reprezentacji sejmowej w latach 1572–1655*, „Roczniki Historyczne”, t. XXIII: 1957, s. 281–310.

¹⁵ A. Sucheni-Grabowska: *Badania nad elitą władzy w latach 1551–1562*, [w:] *Spółczesność staropolskie*, I, Warszawa 1976, s. 57–117.

¹⁶ Gąsiorowski: *op.cit.*

¹⁷ A. Klonder: *Szlachecka elita polityczna Prus Królewskich w latach 1576–1586*, [w:] *Spółczesność staropolskie*, III, Warszawa 1983, s. 93–120.

¹⁸ S. Ciara: *Senatorowie i dygnitarze koronni w II połowie XVII wieku*, Wrocław 1990.

¹⁹ I. Kaniewska: *Małopolska reprezentacja sejmowa za czasów Zygmunta Augusta 1548–1572*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 1974, z. 48.

²⁰ W. Urban: *Skład społeczny i ideologia sejmiku krakowskiego w latach 1572–1606*, „Przegląd Historyczny”, 1953, z. 3.

²¹ W. Śladkowski: *Skład społeczny, wyznaniowy i ideologia sejmiku lubelskiego w latach 1572–1648*, „Annales Univ. Mariae Curie-Skłodowska”, sec. F, vol. XII; 1957, s. 129–152.

²² Przede wszystkim K. Niesiecki: *Herbarz polski* (dalej Niesiecki), t. I–X, Lipsk 1839–1846 oraz Boniecki, t. I–XVI; S. Uruski: *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej* (dalej Uruski), t. III, VI i VIII, Warszawa 1904–1931, i B. Paprocki: *Herby rycerstwa polskiego* (dalej Paprocki), Kraków 1584. Mniej przydatny jest często bałamutny T. Żychliński: *Złota księga szlachty polskiej* (dalej ZK), t. I–XXXI, Poznań 1879–1908.

²³ F. Sikora: *Oleśnicki Jan*, XXIII, z. 99, s. 766–767; I. Kaniewska: *Łaszcz Aleksander*, XVIII, z. 77, s. 259–260; id.: *Łaszcz Jan*, XVIII, s. 261; id.: *Z. Wdowiszewski, Krupski Jerzy*, XV, z. 66, s. 418–419; F. Kiryk: *Kuropatwa Stanisław*, XV, z. 69, s. 255; W. Pocięcha: *Buczacki Jakub*, III, z. 11, s. 81–82; Redakcja: *Ostroróg Stanisław*, XXIV, z. 102, s. 528–530.

²⁴ W. Dworzaczek: *Genealogia*, II, Warszawa 1959.

²⁵ J. Fijałek: *Tarłowie — znamienitego rodu początki i świetność*, „Przegląd Historyczny”, t. VIII: 1909, s. 63–88, 167–197, 284–312, t. X: 1910, s. 34–65, 168–205, 310–350.

²⁶ A. Kłodziński: *Tęczyńscy. Genealogia rodu oraz pogląd na jego rozwój, zamożność i znaczenie*, „Sprawozdania Komisji do Badań Historii Sztuki w Polsce”, t. IX: 1914, s. 237/238–265/266. Podobnie jak wymieniona pozycja Fijałka, praca Kłodzińskiego ma wiele braków i błędów.

epoki, jak Andrzej i Jan Tęczyńscy, nie posiadają zbyt obfitych opisów. Dlatego też czerpano z opracowań traktujących o różnorodnych problemach tego okresu. Oczywiście, w znacznej mierze oparliśmy się również na źródłach wydanych drukiem i rękopiśmiennych. Spośród wydanych korzystano przede wszystkim z tych, których edycja miała miejsce w XIX lub początku XX stulecia²⁷, w mniejszym stopniu nowszych²⁸. Zaś spośród licznych źródeł rękopiśmiennych wykorzystano m.in. zbiory Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie²⁹ i Archiwum Państwowego w Lublinie³⁰. Wielce pomocna była tu Kartoteka urzędników ziemi chełmskiej i województwa bełskiego, zebrana przez H. Gmitterka i R. Szczygła, której interesujące autora fragmenty zostały udostępnione dzięki uprzejmości jej autorów.

STAROSTOWIE CHEŁMSCY

Starostwo grodowe chełmskie nie należało w XVI stuleciu do najatrakcyjniejszych w Koronie pod względem dochodowości. Pomimo posiadania znacznej na tutejsze warunki liczby wsi³¹ oraz dodatkowych wpływów pieniężnych z racji sprawowania sądów grodzkich, zaliczało się raczej do grupy średni dochodowych. Wedle inwentarza, sporządzonego w r. 1545, osiągało dochód 2512 zł³², według lustracji z r. 1564 — 4083 zł 11 groszy³³, zaś w taryfie podskarbińskiej z r. 1574 oceniano jego dochód na 1896 zł plus 2058 zł z wsi rocznie.³⁴ Wiele starostw, w tym i sąsiednie, przewyższało je

²⁷ AGZ, t. I–XXIII; MRPS, t. II–III; *Volumina Legum*. Przedruk zbioru praw staraniem xx. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydanego, (dalej VI.), wyd. J. Ohryzko, t. I–X, Petersburg 1859–1860; *Żeręta do istorji Ukrainy-Rusi* (dalej Żeręta), III, red. i wyd. M. Hruszevs'kyj, Lwiv 1900, s. 42–72 (Liustraci koroliwszczin w zemliach chołmskij, bielzkij i lwiwskij z 1564–5 rr.); *Acta Tomiciana* (dalej AT), t. I–XVII, Poznań–Kraków–Wrocław 1852–1966.

²⁸ *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, I–III, oprac. M. Sipayłło, Warszawa 1966–83.

²⁹ Tu przede wszystkim Metryka Koronna, Archiwum Skarbu Koronnego (dalej ASK), Rachunki królewskie.

³⁰ *Castrensia Chelmensia Decreta* (dalej CChD), *Castrensia Chelmensia Inscriptiones* (dalej CChI), CCh RMO, *Castrensia Graboviensia Relationes* (dalej CGrR), *Castrensia Lublinensia Inscriptiones* (dalej CLI), *Terrestria Chelmensia Decreta* (dalej TChD), *Terrestria Crasnostaviensia Inscriptiones* (dalej TCrI), Księgi Trybunału Koronnego Lubelskiego (dalej Ks.Tryb.Lub.).

³¹ Wedle inwentarza z r. 1545 starostwo liczyło 27 wsi. AGAD, ASK, LVI, C1, k.1–84. Natomiast w świetle lustracji z 1564/1565 r. znajdowało się tu także 27 wsi starostwa z 6 folwarkami, jak również 3 wsie z folwarkiem, wydzielone w dzierżawie Floriana Krajowskiego. Żeręta, III, s. 46–68.

³² AGAD, ASK, LVI, C1, k.81.

³³ Żeręta, III, s. 68.

³⁴ Sucheni-Grabowska: *Monarchia...*, s. 230.

pod tym względem. I tak chociażby starostwo grodowe bełskie przynosiło wówczas aż 8118 zł³⁵, starostwo niegrodowe hrubieszowskie — 4558 zł³⁶, a znacznie mniejsze starostwo grodowe krasnostawskie dawało 3923 zł rocznego dochodu.³⁷

Wszakże, pomimo niezbyt wielkiej atrakcyjności (nawet pod względem położenia geograficznego) starostwa chełmskiego, chciwa ławego „chleba” królewskiego szlachta łakomie patrzyła na jakiegokolwiek, choćby najmniejsze źródło pomnożenia swego bogactwa. Toteż i o tę królewszczyznę również toczyły się istne batalie u dworu królewskiego. Celowali w tym przedstawiciele nie tylko średniej szlachty, lecz nawet „starożytnych” domów magnackich. Szczególnie interesująco przedstawia się to w omawianym XVI w. Rozważania w tym względzie poprzedzone będą tabelą zawierającą listę starostów chełmskich w tym okresie, z uwzględnieniem kolejno sprawowanych urzędów i funkcji (tab. 1).

Sześciu spośród starostów to posesorowie zastawni. Do nich należeli: P. Jasieński³⁸, J. Oleśnicki i W. Sienieński³⁹, S. Ostroróg⁴⁰ oraz A. i J. Łaszczowie⁴¹. Obaj Tęczyńscy starostwo posiadali z racji jego wykupu na rzecz skarbu od posesora zastawnego W. Sienieńskiego, kolejno arendując je do r. 1541.⁴² Kilku (J. Buczacki, S. Kuropatwa, J. Krupski, M. Uhrowiecki) uzyskało nadanie z uwagi na swe duże zasługi dla króla i Rzeczypospolitej.⁴³ Z łaski królewskiej uzyskał starostwo G. Tarło, ulubiony dworzanin Zygmunta Augusta.⁴⁴ Natomiast A. Drohiczański był jedynym szesnastowiecz-

³⁵ 2 miasta, 18 wsi i 3 folwarki. Żereła, III, s. 134–192.

³⁶ 1 miasto, 17 wsi i 8 folwarków. *Ibid.*, s. 97–118.

³⁷ 1 miasto, 15 wsi i 4 folwarki. *Ibid.*, s. 6–27.

³⁸ Wziął starostwo w zastaw za bliżej nieokreśloną sumę. Być może były to jeszcze sumy zastawne jego ojca Pawła, starosty chełmskiego od 1469 r. Boniecki, VIII, s. 288.

³⁹ J. Oleśnicki otrzymał starostwo i tenutę chełmską na sejmie lubelskim 1506 r. wraz ze stryjem Feliksem. Występują tu jako posesorowie zastawni. A. Sucheni-Grabowska: *Monarchia...*, s. 230.

⁴⁰ Zastaw starostwa za sumę 32.000 złotych, pożyczonych królowi. MK 100, k.43–43v; AGAD ASK II, Rachunki sejmowe 23, k. 108; K. Chłapowski: *op.cit.*, s. 90–91, 92.

⁴¹ Zapis zastawny sumy 6000 zł od 1565 r. obciążał wsie starostwa horodelskiego. AGAD, ASK II, Rachunki sejmowe 23, k. 109. W r. 1569 został on przeniesiony na wsie starostwa chełmskiego. *Ibid.*, k. 109v; MK 100, k. 50–51.

⁴² Sucheni-Grabowska: *Monarchia...*, s. 230. Dobra chełmskie należały wówczas (z Bełzem, Hrubieszowem, Ratnem, Sokalem i Tyszowcami) do majątności uposażeniowych Zygmunta Augusta. Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1348 do 1607 r., wyd. A. Prochaska, Lwów 1890, nr 265, s. 165.

⁴³ Pocięcha: *op.cit.*, s. 81; Kiryk: *op.cit.*, s. 254–255; Kossakowski: *op.cit.*, s. 226. M. Uhrowiecki z pewnością uzyskał starostwo wskutek protekcji J. Zamoyskiego, swego krewnego i przełożonego, w uznaniu zasług podczas wojny moskiewskiej 1579–1581 r.

⁴⁴ Fijałek: *op.cit.*, s. 314. Zob. też Biblioteka Kórnicka 250, k.13–13v, 15–15v, 15v–16,

Tab. 1. Lista starostów chełmskich oraz ich funkcje i urzędy

Liste des starostes de Chełm, leurs fonctions et dignités

Nazwisko i imię, herb, lata życia	Kolejne szczeble kariery	Inne posiadane starostwa	Związki z dworem	Ramowe daty sprawowania urzędu star. ch.
BUCZACKI Jakub z Podhajec (ok.1430-1501), h.Abdank	klan halicki 1472 wda podolski 1485 wda ruski 1499	hrubieszowskie 1497	dworzanin	przed 22 VIII 1499 – przed 2 VIII 1501 ^a
KUROPATWA Stanisław z Łańcuchowa (zm.1520), h.Szreniawa	klan chełmski 1496	parczewskie 1484-1515	dworzanin 1485	2 VIII 1501 – przed 4 IV 1502 ^b
KRUPSKI Jerzy z Orchowa (zm.1534), h.Korczak	klan bełski 1508 klan lwowski 1515 wda bełski 1533	bełskie 1502-1519; hrubieszowskie 1502-1506; horodelskie 1502-1534; ratneńskie 1502-1519	dworzanin	14 IV 1502 – 21 IV 1505 i przed 30 IX 1519-1521 ^c
JASIEŃSKI Paweł z Uchań (zm.1505), h.Gozdawa.	—	kampinoskie 1503	dworzanin	21 IV 1505 – przed 30 IX 1505 ^d
OLEŚNICKI Jan z Bochojnicy (zm.1532). h.Dębno.	klan małogoski 1507; klan sądecki 1511; klan wiślicki 1515; wda lubelski 1520	hrubieszowskie 1506-1510	—	15 V 1506-29 V 1510 ^e

^a (22 VIII 1499) AKH, VIII, s. 319; (23 I 1500 – 11 V 1500) K. Fedorowicz: *Dodatek. Dostojnicy i urzędnicy ziem polskich z wykluczeniem woj. krakowskiego*, „Archiwum Komisji Historycznej”, 1898, s. 211; (1 IV 1501) MRPS, II, nr 475; (2 VIII 1501 „olim”) MRPS, III, nr 6.

^b (2 VIII 1501 nominacja) MRPS, III, nr 6; (1501-1502) Kiryk: *op. cit.*, s. 255.

^c (14 IV 1502 nominacja) MRPS, II, nr 393; (14 VI 1502) MRPS, III, nr 555; (24 VIII 1502) MRPS, III, nr 623; (5 IX 1502) MRPS, III, nr 631; (10. I.1503) MRPS, III, nr 684; (23.XI.1503) MRPS, III, nr 982; (27.XI.1503) MRPS, III, nr 1009; (5.I.1504) MRPS, III, nr 1093; (13.V.1505) MRPS, III, nr 2106; (30.X.1519) CChI<1519-1534>, k.16; (20.III.1520) Akty wydawane w Wilenskiej Archieograficznej Komisji (dalej AWAK), XIX, Wilno 1892, s. 29, 68; (21.I.1521) Wypisy Z. Kozickiego z ksiąg ziemskich i grodzkich chełmskich i krasnostawskich, Archiwum PAN w Krakowie, V, s. 23.

^d (21 IV 1505) MRPS, III nr 2033; (15 IX 1505) MRPS, III, nr 2412; (30 IX 1505 wakat po śmierci Jasieńskiego) MRPS, III, nr 2450.

^e (14 V 1506 nominacja) MRPS, III, nr 2681; (15 IV 1507) MRPS, IV, nr 176; (1 IV 1509) MRPS, IV, nr 528; (29 V 1510 rezygnacja) MRPS, IV, nr 9523, s. 176; (1506-1510) Sikora, *op.cit.*, s. 766.

Nazwisko i imię, herb, lata życia	Kolejne szczeble kariery	Inne posiadane starostwa	Związki z dworem	Ramowe daty sprawowania urzędu star. ch.
SIENIEŃSKI Wiktoryn z Gologór (zm.1536), h.Dębno.	klan malogoski 1515	hrubieszowskie 1506–1510	dworzaniin 1494	29 V 1510–po 3 IX 1513 ^f
TEŃCZYŃSKI Andrzej z Tenczyna (zm.1536), h.Topór.	pkom. sandomierski 1511; klan biecki 1511–1514; referendarz kor. 1512; wda lubelski 1515 wda sandomierski 1519; wda krakowski 1527; klan krakowski 1532	krasnostawskie 1515–1536; bełskie, ratneńskie, hrubieszowskie, tyszowieckie i sokalskie 1519–1536; ojcowskie 1532–1536; trembowelskie 1530–1536; sandomierskie 1536	dworzaniin 1503; se- kretarz 1510–1511	(przed 11 III 1514); 12 IV 1522 – po 3 X 1535 ^g
TEŃCZYŃSKI Jan z Tenczyna (ok.1492–1541), h.Topór.	miecznik krakowski 1515; pkom. chełmski 1515; wda bełski 1528; wda ruski 1537; wda sandomierski 1538	bełskie 1519–1541; krasnostawskie, ratneńskie, tyszowieckie, lubomelskie i sokalskie 1524–1536; hrubieszowskie 1536–1541	—	przed 6 IV 1524 – przed 23 X 1541 ^h
DROHICZAŃSKI Abraham z Leszczan (zm. 1545), h.Nałęcz.	asesor sądowy w Chełmie w 1524 r.	—	—	przed 23 X 1541 – po 2 III 1545 ⁱ

^f (29 V 1510 cesja Oleśnickiego) MRPS, IV, nr 9523; (13 V 1511) MRPS, IV, nr 1187; (w 1512 r.) CChI, g-1, k.33; (3 IX 1513) MRPS, IV, nr 2173.

^g W 1513/14 r. wykup na rzecz skarbu od posesora zastawnego W. Sienieńskiego; arenda Teńczyńskich do 1541 r. (11 III 1514) CChI, g-1, k.66; (4 I 1518) TCRI, k.264; (12 VI 1522 intromisja) CChI, g-2, k.78; (w roku 1524 wspólnie z bratem stryjcznym Janem) CChI, g-2, k.136; (25 IV 1525) VL, I, s. 439; (3 X 1535) MRPS, IV, nr 17319.

^h W 1524 r. wspólnie z Andrzejem) CChI, g-2, k.136; (1528 r.) CChI, g-2, k.224; (14 VII 1528) TCRI, 3, k.510v; (28 V 1531) AWAK, IX, nr 86, s. 40; (22 VII 1531) AWAK, IX, nr 87, s. 41; (14 II 1537) MK 114, k.240v-243; K. Małczyński, *Urzędnicy grodzcy i ziemscy lwowscy w latach 1352–1783*, Lwów 1938, s. 85.

ⁱ (Dnia 23 X 1541 inauguracja) CCh RMO(1541–1544), k.39; (9 VI 1544) CCh RMO (1541–1544), k.219; (24 XII 1544) TChD, z-8, k.266v; (po 1541–1544) A. Sucheni-Grabowska: *Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny*, cz. 1: *Geneza egzekucji dóbr*, Wrocław 1974, s. 230; (2 III 1545) *Castrensia Belsensia* 156, k.60.

Nazwisko i imię, herb, lata życia	Kolejne szczeble kariery	Inne posiadane starostwa	Związki z dworem	Ramowe daty sprawowania urzędu star. ch.
TARŁO Gabriel ze Szczekarzewicz (zm. 1565), h.Topór	chorąży sandomierski 1536; krajczy król. 1545; stolnik krakowski 1548; krajczy kor. 1552; klan radomski 1553	kowelskie; drohowyskie 1554; lubaczowskie 1561	dworzanin	przed 5 III 1545 – przed 5 V 1565 ^j
OSTRORÓG Stanisław (1519–1568) h.Nałęcz	klan międzyrzecki 1552	kościańskie 1548; zamechskie 1552	sekretarz 1548	16.VI.1565 – 27 II 1568 ^k
ŁASZCZ Aleksander z Tuczap (zm. 1584), h.Prawdziec	pkom.bełski 1544 – 70; klan czerski 1576	kowelskie 1549–1554; horodelskie 1565–1569	—	11 VIII 1569 – przed 4 XII 1582 ^l
ŁASZCZ Jan z Tuczap (zm. 1591/92), h.Prawdziec	pkom.bełski 1570; krajczy dworu Anny Jagiellonki 1585	—	—	10 I 1583 – 10 IV 1591 ^m
UHROWIECKI Mikołaj z Uhrowska (zm. 1609/12), h.Suchekomnaty	rotmistrz król; podstarości krakowski	ropczyckie 1582–1589	—	przed 27 IV 1591 – po 16 X 1608 ⁿ

^j (Dnia 5 III 1545) CChI, g-4, k.3v; (16 III 1549) CChI, g-4, k.392; (2 I 1561) CChI, g-5, k.1; (5 VI 1562) MRPS, V, nr 9083; (5 V 1565 już nie żył) CChI, g-5, k.480v; (1545–1565) Sucheni-Grabowska: *op.cit.*, s. 230.

^k (16 VI 1565 nominacja) MRPS, V, nr 9576, s. 304; (20 VI 1565) CChI RMO, g-79, k.18–18v; (1565–1568) Sucheni-Grabowska: *op.cit.*, s. 230; AGAD ASK II, Rachunki sejmowe 23, k.108; MK 100, k.43–43v.

^l (Dnia 10 VIII 1569) MK 100, k.50–51; (11 VIII 1569 nominacja) MRPS, V, nr 10273; (22 XI 1569) CCh RMO, g-80, k.22; (1569 r.) AGAD ASK II, Rachunki sejmowe 23, k.109; (27 XI 1570) CCh RMO, g-80, k.172; (VI 1576) MK 114, k.61v-62; (1576 r.) VI, II, s. 915; (1 I 1580) CLI 29, k.387v; (1580 r.) Niesiecki, VI, s. 219; (1569–1582) Boniecki, XV, s. 212; (1569–1580) Sucheni-Grabowska: *op.cit.*, s. 230; (4 XII 1582 potwierdzenie rezygnacji ze starostwa na rzecz syna Jana) MK 127, k.177–177v.

^m (Dnia 10 I 1583 przysięga) CChI, g-7, k.2v; (1582 r.) Boniecki, XV, s. 213; (24 IX 1590) CChI, g-9, k.537; (10 IV 1591 zmarł) APL Ks. Tryb. Lub. 1, k.132v.

ⁿ (Dnia 27 IV 1591) CChD, g-41, k.32v; (28 IV 1602) CChI, g-11, k.463v; (4 VII 1605) CCh RMO, g-87, k.614; (20 VIII 1607) CCh RMO, g-88, k.472; (16 X 1608) CCh RMO, g-88, k.742.

nym starostą chełmskim, trzymającym królewszczyznę na zasadzie „zarządu wiernych rąk”, z obowiązkiem wyliczenia się z dochodów i wydatków, zadowalając się wyznaczoną roczną pensją.⁴⁵

POZYCJA SPOŁECZNO-EKONOMICZNA

Droga do kariery urzędniczej w dobie Rzeczypospolitej szlacheckiej mogła być wieloraka, zależnie od pozycji rodu, w jakim dany dostojnik czy urzędnik (w naszym przypadku starosta chełmski) się urodził, a także zależnie od swej działalności i zasług w tej działalności położonych. Jeśli zatem należała owa osoba do rodu możnowładczego, „starożytnego” i z wielkimi tradycjami senatorskimi, drogę ku szczytom miała raczej ułatwioną. Nie darmo jezuita Grzegorz Knapiusz już w pierwszej połowie XVII w. pisał, iż „Godności z urzędami idą za familiami często, nie za personami, nie za dowcipami”.⁴⁶ Kiedy jednakże taki człowiek nie mógł się tym poszczycić, pozostawały mu jeszcze inne drogi do urzędów i dostojeństw. Awansu urzędniczego, a więc często i społecznego, dosłużyć mógł się bowiem poprzez karierę wojskową, duchowną, poselską lub dworską — jeśli odpowiednio zbliżony był do osoby królewskiej, na której życzliwość, poparcie i hojność mógł wówczas liczyć. Dobrze było, kiedy taka osoba spełniała kilka tych warunków jednocześnie.

W powojennej historiografii polskiej zawsze sporo emocji budziła kwestia przynależności do poszczególnych warstw stanu szlacheckiego, a w szczególności do magnaterii.⁴⁷ Płynność granic pomiędzy nimi, zwłaszcza w XVI stuleciu, zmusza bowiem do pewnych uproszczeń, umożliwiających skonstruowanie konkretnych zestawień statystycznych. Specyfika ziem ruskich i Małopolski w omawianym okresie skłania raczej do przyjęcia stanowiska

---

16v–17, 17, 17v, 19–19v, 27–27v. Listy G. Tarły do króla i króla do Tarły świadczą o wielkim zaufaniu Zygmunta Augusta do swego dworzanina i wdzięczności z racji wykonywanych przez niego usług.

⁴⁵ J. Rutkowski: *Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka*, „Kwartalnik Historyczny”, R. XXIII, 1909, s. 12; P. Dąbkowski: *Wierna ręka czyli pokład. Studium z prawa polskiego*, „Studia nad historią prawa polskiego”, t. III, z. 2, s. 1–186; CCh RMO<1541–44>, k.39.

⁴⁶ G. Knapiusz: *Adagia Polonica*, Kraków 1632, s. 263.

⁴⁷ Tą ważną kwestią zajmowali się dotychczas m.in. A. Kersten: *Warstwa magnacka — kryterium przynależności*, [w:] *Magnateria polska jako warstwa społeczna*, Toruń 1974, s. 8–12; J. Maciszewski: *Szlachta polska i jej państwo*, Warszawa 1986, s. 35–37; W. Czaplinski, J. Długosz: *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII w.*, Warszawa 1976, s. 9; W. Dworzaczek: *Skład społeczny wielkopolskiej reprezentacji sejmowej*, s. 281–310; I. Kaniowska: *Małopolska reprezentacja sejmowa*, s. 86; Urban: *op.cit.*, s. 307; Śladkowski: *op.cit.*, s. 142.

reprezentowanego przez I. Kaniewską, W. Urbana i W. Śladkowskiego⁴⁸, którzy do magnaterii zaliczają właścicieli ponad 11 wsi, do szlachty bogatej właścicieli 5–10 wsi, a średniej — 1–5 wsi. Rozpatrując okres co najmniej do połowy XVI w., za wcześniej mówić o warstwie magnackiej, która wówczas jeszcze nie jest w pełni wykrystalizowana, co następuje dopiero po unii lubelskiej i za panowania pierwszych władców elekcyjnych.⁴⁹ Wydaje się tu odpowiednie i bezpieczniejsze użycie określenia „możnowładztwo”, wprawdzie odnoszonego zwykle do późnego średniowiecza, jednakże jeszcze bardzo adekwatnego do realiów epoki panowania ostatnich Jagiellonów.

Wobec przyjętych przez nas kryteriów do grupy możnowładczej, czy jak kto woli — magnackiej, zaliczamy: J. Buczackiego⁵⁰, S. Kuropatwę⁵¹, J. Oleśnickiego⁵², W. Sienieńskiego⁵³, A. i J. Tęczyńskich⁵⁴ i S. Ostroroga⁵⁵. Wszyscy oni skupiają w swych rękach majątności powyżej 11 wsi, ponadto spełniają także wszystkie pozostałe kryteria: pozycją, częstotliwością i rangą sprawowanych urzędów, koligacjami etc.

⁴⁸ Kaniewska: *op.cit.*, s. 86; Śladkowski: *op.cit.*, s. 142; Urban: *op.cit.*, s. 307.

⁴⁹ Por. Kersten: *op.cit.*, s. 8–9.

⁵⁰ Wprawdzie nie posiadamy konkretnych danych o jego stanie majątkowym, jednakowoż niewątpliwie uznać musimy go za możnowładcę z racji piastowanych przezeń wysokich urzędów, znakomitych koligacji, jak również faktu skupienia przez jego ród znacznych dóbr w woj. ruskim. Patrz P. Dąbkowski: *Stosunki gospodarcze ziemi halickiej w XV wieku*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, t. III: 1927, z. 4, s. 10–11, 12, 21, 25, 29, 33, 45, 52.

⁵¹ Posiadał miasto Łańcuchów i 6 wsi w pow. lubelskim, 2 wsie w woj. krakowskim oraz zamek Rytro z 6 wsiami w pow. sądeckim. Poza starostwami chełmskim i parczewskim w zastawie trzymał 6 wsi w ziemi bełskiej i chełmskiej oraz wieś Nowosiółki ze starostwa chełmskiego (od 1476 r.). Kiryk: *op.cit.*, 255; A. Sochacka: *Własność ziemska w woj. lubelskim w średniowieczu*, Lublin 1987, s. 85 i 177.

⁵² Wśród jego dóbr znajdowała się Bochotnica (zamek i wieś), miasto Kamionka z 8 wsiami w woj. lubelskim, a także w r. 1508 miasta Oleśnica i Pińczów z 15 wsiami w woj. sandomierskim. APL *Terrestria Lublinsia*, 9, k. 296, 325v; Sochacka: *op.cit.*, 83; *Polska XVI w.*, III, s. 113; Sikora: *op.cit.*, s. 766.

⁵³ Posiadał 5 i 1/2 wsi w pow. urzędowskim (wraz z bratem Janem) oraz dobra Rymanów (6 wsi). AGZ, XIX, nr 683; Sochacka: *op.cit.*, s. 84; ZK, III, s. 341.

⁵⁴ Do Andrzeja należały dobra tenczyńskie (miasto Nowa Góra, zamek Tenczyn oraz ok. 20 wsi), zaś w zastawie za sumę 3000 zł, pożyczoną Hieronimowi Łaskiemu, trzymał jego dobra rytwiańskie i staszowskie. Wśród majątności Jana Tęczyńskiego znajdowały się: Chroberz (14 wsi całych i 1 część) w pow. wiślickim oraz miasto Książ w woj. krakowskim, a także dobra Kryłów (1 miasto i 14 wsi) i Terebin (2 wsie) koło Hrubieszowa. *Polska XVI w.*, VII, cz. 1, s. 210; W. Dworzaczek: *Hetman Jan Tarnowski*, s. 387; *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, oprac. M. Sipayłło, I, s. 257.

⁵⁵ Ostroróg posiadał miasto Grodzisk i pół miasta Międzychodu oraz co najmniej 16 wsi w woj. poznańskim, kaliskim, bełskim i ruskim. Do niego także (od 1546 r.) należały dobra kryłowskie (1 miasto i 14 wsi) oraz od r. 1553 wieś Witków w pow. bełskim. MK 84, k.155v–157v; *Polska XVI w.*, VII, cz. 1, s. 219, cz. 2, s. 356; Red.: *op.cit.*, s. 528.

Z tych samych względów wyodrębnić możemy grupę starostów chełmskich, reprezentujących bogatą szlachtę (P. Jasiński⁵⁶, J. Krupski⁵⁷ i A. Łaszcz⁵⁸) oraz szlachtę średnią (A. Drohiczański⁵⁹, J. Łaszcz⁶⁰, G. Tarło⁶¹ i M. Uhrowiecki⁶²).

W efekcie tych uproszczonych zaszeregowania otrzymamy liczbę 7 przedstawicieli możnowładztwa oraz taką samą liczbę przedstawicieli średniej szlachty. Charakterystyczne jest, iż możnowładcami byli przede wszystkim pierwsi szesnastowieczni starostowie, za panowania Jana Olbrachta, Aleksandra i Zygmunta Starego. Ich liczba spada natomiast począwszy od połowy XVI stulecia, za panowania Zygmunta Augusta i pierwszych władców elekcyjnych. W dobie tej wśród chełmskich starostów widzimy zaledwie jednego magnata — Stanisława Ostroroga.

Zjawisko takowe jest zresztą zgodne z widoczną królewską polityką rozdawniczą wobec innych, sąsiednich starostw grodowych: bełskiego, horodelskiego i krasnostawskiego. Ilustracją tego może być tabela 2.

Na tym tle widzimy jasno, iż także i w tych przypadkach zdecydowana większość dzierżących królewszczyzny — to przedstawiciele możnowładztwa. Starostwo bełskie w XVI stuleciu posiadało bowiem 5 możnowładców i 4

⁵⁶ Miał dobra Jasieniec w pow. gostyńskim, oraz miasto Uchanie z 4 wsiami w pow. chełmskim. Do niego także należały: Ornatowice ze starostwa grabowieckiego (do 1502 r.), wsie Ostrowiec i Siedliszcze w pow. chełmskim. Boniecki, VIII, s. 287–288; MK 20, k. 43, 21, k. 76.

⁵⁷ Miasteczko Orchów w pow. chełmskim oraz wsie Krupe (z zamkiem), Krupiec i Wola Krupska w pow. krasnostawskim, a także wieś Skibice w pow. grabowieckim. Krupski miał także dożywocie na wsiach Stulno (1516) w star. chełmskim, Hruszów, Siennica Królewska i Niedziałowice (1522) w star. krasnostawskim, Jabłonica (1528). Kaniewska, Wdowiszewski: *op.cit.*, s. 418; Kossakowski: *op.cit.*, s. 226; R. Szczygiel: *Udział magnaterii w urbanizacji ziem polskich*, [w:] *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Wrocław 1988, s. 253.

⁵⁸ Miasto Łaszczów i 6 wsi w woj. bełskim oraz 1 wieś w pow. grójeckim. Kaniewska, *op.cit.*, s. 260; *Polska XVI w.*, VII, cz. 1, s. 210, 218, 230–231, 236, 240, 247.

⁵⁹ Wsie Leszczany i Wola Leszczańska w pow. chełmskim. Boniecki V., s. 21; Niesiecki, III, s. 402; Uruski, III, s. 251; V.M. Płoszczanskij: *Proszłoje chołmskoj Rusi po archiwnym dokumentam XV–XVIII w. i drugim istocznikom*, I, Wilna 1899, s. 114, 143.

⁶⁰ Po podziale majątkowym z 2 braćmi w jego rękach pozostały jedynie miasteczko Łaszczów oraz 2 wsie w pow. bełskim. Ponadto dzierżawił 3 wsie ze starostwa tyszowieckiego. Kaniewska, *op.cit.*, s. 261.

⁶¹ Posiadał 3 wsie w pow. radomskim, trzymał także (w l.1555–60) trzy wsie hetmana J. Tarnowskiego na Rusi Czerwonej w zastawie za sumę pożyczonych 4000 zł. MK 87, k.108v, 90, k.149–151, 95, k.236v–237v, 95, k.526v–527.

⁶² Wieś Sielec w pow. chełmskim (od 1601 r.). *Polska XVI w.*, VII, cz. 1, s. 210; M. Kurzątkowski: *Z badań nad kulturą artystyczną ziemi chełmskiej w czasach budowy Zamościa*, [w:] *Zamość i Zamojszczyzna w dziejach i kulturze polskiej*, red. K. Myśliński, Zamość 1969, s. 158–161.

Tab. 2. Lista starostów miast na Rusi Czerwonej w XVI w.

Liste des starostes urbains en Ruthénie Rouge au XVIe s.

Rok	Starostowie grodowi chełmscy	Starostowie grodowi bełscy	Starostowie grodowi horodelscy	Starostowie grodowi krasnostawscy	Starostowie niegrodowi hrubieszowscy
1500	Buczacki Jakub, wda podolski, Kurapatwa Stanisław, klan chełms. Krupski Jerzy Jasieński Paweł Oleśnicki Jan z Bochoćnicy klan małogoski	Kamieniecki Jan Krupski Jerzy	Kamieniecki Jan Krupski Jerzy	Rzeszowski Jan Feliks Pilecki Mikołaj	Buczacki Jakub Krupski Jerzy Oleśnicki Jan z Bochoćnicy
1510	Sienieński Wiktoryn				Sienieński Wiktoryn
1520	Tęczyński Andrzej, wda sandomierski	Tęczyński Andrzej		Tęczyński Andrzej	Tęczyński Andrzej
1530	Tęczyński Jan wda ruski	Tęczyński Jan	Krupski Stanisław	Tęczyński Jan	Tęczyński Jan
1540	Drohiczański Abraham Tarło Gabriel krajczy król.	Jaksmanicki Jan, stolnik przemyski	Tarnowski Jan, hetman wk. Krupski Krzysztof	Bogusz Mikołaj	Dembowski Andrzej
1550		Tęczyński Stanisław, klan lwowski Trzebuchowski Mikołaj		Bogusz Stanisław	
1560	Ostroróg Stanisław, klan międzyrzecki Łaszcz Aleksander, pkom bełski	Zamoyski Stanisław Zamoyski Jan	Łaszcz Aleksander Pilecki Jan	Łaski Mikołaj Mniszech Jan	Tęczyński Andrzej
1570			Leśniowski Jan Sienieński Jan		
1580	Łaszcz Jan, pkom. bełski				
1590	Uhrowiecki Mikołaj			Mniszech Mikołaj	Żółkiewski Stanisław
1599			Stadnicki Adam	Mniszech Jan	

reprezentantów szlachty średniej, starostwo horodelskie po 5 możnowładców i szlachty średniej. W pozostałych przypadkach sytuacja wygląda jeszcze bardziej sugestywnie, bowiem przy starostwie krasnostawskim stosunek ów wynosi 9:1, zaś przy starostwie hrubieszowskim 7:2 na niekorzyść średniej szlachty.

W świetle zestawień uderzające są silne, bezpośrednie i pośrednie, powiązania i koligacje rodzinne pomiędzy większością grona starostów chełmskich XVI wieku. Mianowicie trzeci z naszej listy, J. Krupski, to zięć pierwszego — J. Buczackiego. Cioteczynym bratem czwartego, P. Jasińskiego, był jego następca — J. Oleśnicki, który scedował starostwo swemu krewnemu W. Sienieńskiemu. Tegoż z kolei zięciem był następny starosta — A. Tęczyński wraz z bratem stryjeczynym Janem arendujący królewszczyznę chełmską przez długie lata. Jedenasty — S. Ostroróg był natomiast zięciem tegoż J. Tęczyńskiego. W końcu A. Łaszcz poprzez swą matkę skoligacony był z Drohiczańskimi, których przedstawiciel, Abraham, piastował urząd w latach 1541–1545. Syn Aleksandra, Jan, również został starostą chełmskim. Dalsze powiązania rodzinne cechowały ostatniego szesnastowiecznego starostę — M. Uhrowieckiego, którego siostra Krystyna została żoną Zbigniewa Sienieńskiego, stryjecznego wnuka Wiktoryna.⁶³

Wbrew pozorom, w odróżnieniu od czynnika koligacji, kwestia osiadłości w danej ziemi, w której sprawowało się urząd ziemski, odgrywała rolę dalece mniej znaczącą. Widać to także w przypadku wielu innych starostw, w tym i okolicznych. Pomimo oficjalnego zastrzeżenia konferowania starostwami „obywateli ziemskich”, w coraz większym stopniu omijano je lub nawet odchodzono od niego. Wprawdzie konstytucja sejmowa z 1496 r. mówiła jeszcze twardo, że „zasługi i cnoty obywateli ziemskich nad przychodniów przekładane być mają”⁶⁴, jednak już w roku 1510 uchwalono, iż znacznie zasłużonemu może być nadane dygnitarstwo lub urząd ziemski, choćby osiadłości w tej ziemi nie miał, byle ją potem tylko w ciągu pół roku uzyskał⁶⁵, zaś konstytucja z 1613 r. skasowała i ten warunek⁶⁶. Nawet w świetle naszych danych, o posiadaniu włości w ziemi chełmskiej można mówić jedynie w przypadku sześciu starostów (J. Krupski, P. Jasiński, J. Tęczyński, A. Drohiczański i M. Uhrowiecki). Pozostali nie mogli się tym poszczycić, posiadając często swe dobra w dalszym oddaleniu od omawianej ziemi.

⁶³ Dworzaczek: *Genealogia*, II, tabl. 107.

⁶⁴ VL, I, s. 248.

⁶⁵ Konstytucja *De Officialibus impossessionatis*. VL, I, s. 368.

⁶⁶ Konstytucja „Warunek osiadłości Dygnitarzów”. VL, III, nr 127, s. 192.

AKTYWNOŚĆ POLITYCZNA

Wiek XVI cechował się wzmoczoną aktywnością polityczną we wszelakich postaciach, zwłaszcza zaś w działalności sejmowej i sejmikowej. Tu doniosłą rolę odgrywała również i szlachta chełmska, mająca ku temu szczególną sposobność ze względu na specyfikę samorządową swej ziemi⁶⁷ oraz brak scentralizowanego aparatu władzy państwowej. Znane są powszechnie nazwiska najwybitniejszych postaci tego okresu, wywodzących się właśnie z Chełmszczyzny — Orzechowskich, Rejów, Siennickich etc.

W świetle naszych danych duża aktywność polityczna starostów chełmskich nie ulega wątpliwości. Osoby te bowiem wykazywały się zarówno na sejmikach partykularnych, jak i na sejmach walnych, w izbie poselskiej czy senatorskiej, misjach zagranicznych. Nic zgoła nie wiadomo, wobec braku źródeł, o działalności jedynie dwóch (14,28%) starostów, a mianowicie P. Jasińskiego i A. Drohiczańskiego. Natomiast aż dwunastu pozostałych (czyli 85,72%) wyróżniało się w tejsze, omawianej przez nas, dziedzinie. I tak, posłami czy senatorami byli praktycznie wszyscy z nich, rzadziej lub częściej zasiadający w obu izbach sejmowych. Dwóch najznakomitszych, mianowicie A. i J. Tęczyńscy, znajdowało się nawet w składzie sejmowej komisji do spisania praw i ich kodyfikacji, funkcjonującej w latach 1526–1529 (od 1528 bez ich udziału). A. Tęczyński był wówczas przewodniczącym owej komisji.⁶⁸

Kilku spośród naszych starostów, z racji wysokiej pozycji u dworu i wśród dostojników koronnych, było delegowanymi na różnego rodzaju misje zagraniczne. Do nich zaliczali się: J. Krupski, J. Oleśnicki, W. Sienieński, A. Tęczyński, jego stryjeczny brat Jan, a także S. Ostroróg. W sumie daje to stosunkowo dużą liczbę sześciu (42,85%) osób sprawujących w różnym okresie misje zagraniczne na służbie królewskiej. Charakterystyczne, iż poza J. Krupskim, pozostali byli przedstawicielami możnowładztwa, które stać było na okazałe reprezentowanie swego monarchy i państwa.

⁶⁷ Por. A. Prochaska: *Z dziejów samorządu ziemi chełmskiej*, „Przegląd Historyczny”, VI: 1908, s. 39–49, 155–172, 306–321. Autor twierdzi nawet, iż samorząd ziemski był tu najdalej posunięty w całej Rzeczypospolitej. Ponadto S. Gruszecki: *Inicjatywa polityczna szlachty chełmskiej w czasie bezkrólewia w 1572 r.*, „Rocznik Lubelski”, XIII: 1971; A. Strzelecki: *Udział szlachty ziemi chełmskiej w rokoszu Zebrzydowskiego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci W. Sobieskiego*, I, Kraków 1932, s. 266–303; D. Wójcik-Górska: *Sejmiki ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego w Polsce przedrozbiorowej*, [w:] *Ziemia chełmska*, Lublin 1961, s. 165–170; W. Hejnosz: *Lauda sejmikowe chełmskie*. Odbitka ze „Sprawozdań Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, R. XV, 1935.

⁶⁸ AT, X, nr 401, s. 384; *Corpus Iuris Polonici*, III, nr 210, IV, nr 69; W. Uruszczak: *Próba kodyfikacji prawa polskiego w I połowie XVI w.* Korektura praw z 1532 r., Warszawa 1979, s. 104, 107–110.

Odrębną, lecz niezmiernie ważką kwestią, jest opcja, stanowisko poszczególnych starostów wobec najistotniejszych problemów państwowych i międzynarodowych tego okresu. Ciekawa wydaje się być przede wszystkim opcja tychże osób wobec polityki Bony, wobec Habsburgów i Zapoły, a także wobec polityki Zygmunta III Wazy. I tak, potężny i wpływowy A. Tęczyński uznawany był za jednego z głównych reprezentantów stanowiska antyhabsburskiego⁶⁹, przy czym jednocześnie zbliżony był do opcji antybońskiej⁷⁰. Ponadto wiadomo, iż był związany co najmniej od r. 1533 z księciem Albrechtem Hohenzollernem, usilnie szukającym stronników w swych staraniach o możliwość uczestnictwa w elekcjach królów polskich, w myśl postanowień traktatu krakowskiego 1525 r.⁷¹ Natomiast brat stryjeczny tegoż, o ile wiadomo, związany był ze stronnictwem królowej Bony, będąc jednym z jego filarów⁷².

Ścisłe kontakty z ks. Albrechtem cechowały również G. Tarłę, który w pewnym czasie pełnił rolę jego agenta przy dworze królewskim⁷³ a i póź-

⁶⁹ W liście Josta Ludwika Decjusza do kanclerza cesarskiego Leonarda Harracha z 14 V 1527 r. ten pierwszy zalecał umiejętne pozyskanie Tęczyńskiego jako człowieka bardzo możnego i wpływowego. W. Pocięcha: *Królowa Bona*, II, s. 333–334. Wskutek tego, na wniosek króla Ferdynanda, jego brat, cesarz Karol V nadał Tęczyńskiemu dziedziczny tytuł hrabiowski z udostojnieniem herbu. Mimo to „nawet tytuł hrabiowski nie uczynił z niego (tj. Tęczyńskiego) habsburskiego sługi”. *Ibid.*, II, s. 372. O niechętnym stanowisku wobec cesarza i jego polityki wobec Polski i Węgier świadczy fakt bardzo chłodnego przyjęcia cesarskiego posła Joachima Maltzana w maju 1528 r., kiedy ten próbował zwrócić go przeciw Zapoły. List Maltzana do Ferdynanda z Krakowa z 21 V 1528 r. *Ibid.*, IV, s. 298–300. O tym świadczyć może także półoficjalna misja Tęczyńskiego w Stambule w czasie jego powrotu z pielgrzymki do Ziemi Świętej, w której był rzecznikiem interesów Zapoły. *Ibid.*, IV, s. 169–174; AT, XII, s. 240, 258–259, 286, XVI, cz. 2, s. 286–295, XVII, s. 141, 228.

⁷⁰ A. Wyczański: *Między kulturą a polityką*, s. 159. Choć M. Bogucka (*Bona Sforza*, Warszawa 1989, s. 222–223) pisze, że był on „bliski królowej ze względu na podobne stanowisko w sprawach gdańskich”. Niemniej, ta jedna zbieżność z kierunkiem polityki królowej wcale nie oznacza jeszcze, iż należał do jej stronników. Nie oznacza tego również fakt, iż Tęczyński co najmniej od 1531 r. pozostawał w ostrym konflikcie osobistym z zagorzałym przeciwnikiem Bony — biskupem krakowskim Piotrem Tomickim, konflikcie załagodzonemu w r. 1532. na polecenie króla Zygmunta Starego. AT, XIV, nr 18, s. 30–31, nr 287, s. 457–458, nr 290, s. 461–462, nr 339, s. 524, nr 340, s. 525, nr 345, s. 533–534, nr 350, s. 539–540, nr 384, s. 578–579, nr 393, s. 589–590, nr 312, s. 492–493.

⁷¹ A. Vetulani, *Lenno pruskie. Od traktatu krakowskiego do śmierci Albrechta (1525–1568). Studium historyczno-prawne*, Kraków 1930, s. 145; ks. Albrecht do Tęczyńskiego z 1533 r. At, XV, s. 215–216; Tęczyński do ks. Albrechta. AT, XV, s. 326–328.

⁷² MK 51, k. 140v; M. Bogucka: *op.cit.*, s. 129–130.

⁷³ Zachowało się aż około 3 tysięcy listów Tarły do Albrechta. J. Małek: *Prusy Książęce a Prusy Królewskie w latach 1525–1548. Studium z dziejów polskiej polityki Albrechta Hohenzollerna*, Warszawa 1976, s. 13; L. Kolankowski: *Zygmunt August, wielki książę Litwy do roku 1548*, Lwów 1913, s. 333–334, 339; Fijałek: *op.cit.*, s. 312–313, 323–325.

niej utrzymywał systematyczną korespondencję z nim, donosząc o sprawach dworu i państwa.⁷⁴

Także M. Uhrowiecki był jedną z głównych postaci nie tylko reprezentujących, ale nawet kreujących określoną opcję polityczną. Był on mianowicie zbliżony do kanclerza Jana Zamoyskiego, swego dalekiego krewnego⁷⁵, a tym samym stronnictwa zdecydowanie antyhabsburskiego, zaś po śmierci swego mocodawcy był jednym z przywódców rokoszan w latach 1606–1607.⁷⁶

DZIAŁALNOŚĆ WOJSKOWA

Rzemiosło wojenne było integralnie związane z życiem szesnastowiecznej szlachty polskiej. Wynikało to chociażby z samego pojęcia „stanu rycerskiego”. Służba wojskowa obejmowała cały stan i była zjawiskiem na tyle masowym, że trudno nie brać jej pod uwagę przy badaniach nad szlachecką Rzeczpospolitą.⁷⁷ Szczególną rolę w tym względzie odgrywały kresy południowo-wschodnie, w tym i ziemia chełmska (starostowie grodowi chełmscy posiadali — przynajmniej nominalnie — przecież także funkcje wojskowe⁷⁸). Spośród naszych starostów znaczna część bowiem parała się w różnym stopniu „wojennym rzemiosłem”.

I tak J. Buczacki jeszcze jako młody człowiek brał udział w wojnie trzydziestoletniej 1454–1466 z Zakonem. W latach 1486–1489 służył pod wodzą królewicza Jana Olbrachta, walcząc nad Murachwą i Bohem przeciwko Tatarom, a w styczniu 1491 r. bił się z nimi pod Zasławiem. Jako starosta chełmski (i hrubieszowski) podlegał później wojskowo staroście generalnemu ruskiemu Piotrowi Myszkowskiemu.⁷⁹

⁷⁴ Bogatyński: *Z dziejów małżeństwa Zygmunta Augusta z Barbarą*, s. 194.

⁷⁵ Poprzez babkę kanclerza — Annę z Uhrowieckich. Dworzaczek: *Genealogia*, II, tabl. 135.

⁷⁶ Strzelecki: *op.cit.*; Tworek: *Udział szlachty chełmskiej*, s. 175.

⁷⁷ M. Plewczyński: *Rotmistrz zaciężny na urządzie ziemskim w XVI w.*, [w:] *Kultura — polityka — dyplomacja. Studia ofiarowane Prof. Jaremu Maciszewskiemu w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, Warszawa 1990, s. 298. Autor wykazuje tu, iż spośród ok.800 rotmistrzów zaciężnych, będących w służbie w latach 1506–1574, aż ok.370 sprawowało różne urzędy ziemskie w Rzeczypospolitej, stanowiąc ok.45% całej zbiorowości. Spośród nich było aż 65 starostów i 12 podstarościch, głównie w grodach przygranicznych. *Ibid.*, s. 299.

⁷⁸ Patrz Z. Góralski: *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1983; A. Wejnert: *O starostwach w Polsce do końca XVIII w. z dołączeniem wykazu ich miejscowości*, Warszawa 1877; A. Falniowska-Gradowska: *Królewszczyzny i starostwa w dawnej Rzeczypospolitej*, Wrocław 1984.

⁷⁹ W. Pocięcha: *Buczacki Jakub*, s. 81–82; F. Papee: *Jan Olbracht*, Kraków 1936, s. 19, 174.

Stanisław Kuropatwa, następca Buczackiego, był długoletnim organizatorem obrony ziemi chełmskiej i lubelskiej przed częstymi niszczycielskimi najezdami tatarskimi. W 1503 r. natomiast współorganizował obronę Litwy przeciw Tatarom.⁸⁰

Jerzy Krupski rozpoczął swą wojenną służbę jeszcze za panowania Kazimierza Jagiellończyka. Według przekazów miał ponoć uratować życie Janowi Olbrachtowi podczas jego wyprawy przeciw bratu Władysławowi, królowi Czech i Węgier, w latach 1490–1492; w bitwie pod Preszowem w styczniu 1492 r. oddał mu bowiem swojego konia.⁸¹

W wyprawie mołdawskiej r. 1497 brał udział Jan Oleśnicki.⁸² Także do wybitnych „wojowników” zaliczać się miał Andrzej Tęczyński.⁸³ W latach 1521 i 1525 poskramiał bunty Gdańszczan⁸⁴, zaś w sierpniu 1535 r. pod nieobecność hetmana wielkiego Jana Amora Tarnowskiego wspierał radą i pomocą hetmana polnego Jana Kołę z Dalejowa podczas walk z najazdem hospodara mołdawskiego Piotra Raresza na Pokucie.⁸⁵ Ten sam Tęczyński około r. 1534 umacniał obwarowania zamku w Trembowli (jako tamtejszy starosta) dla obrony przed Tatarami.⁸⁶

O wojskowej działalności Gabriela Tarły posiadamy jedynie tę wzmiankę, iż 14 września 1531 r. z pocztem 6 koni był jednym z 52 „curienses” (dworzan), wysłanych przez króla na pogranicze południowo-wschod-

⁸⁰ Kiryk: *op.cit.*, s. 255.

⁸¹ Kaniewska, Wdowiszewski: *op.cit.*, s. 418; Kossakowski: *op.cit.*, s. 226; Papee: *op.cit.*, s. 23.

⁸² Sikora: *op.cit.*, s. 766–767.

⁸³ Tak przynajmniej twierdzi Szymon Starowolski, pisząc o nim „[...]gdy zaś sułtan turecki Soliman [Sulejman Wspaniały, w 1529 r. — W. B.] z olbrzymim wojskiem oblegał w Austrii Wiedeń, chociaż nie proszony, zebrał trzy tysiące polskiego rycerstwa i wyruszył na pomoc cesarzowi [wówczas jeszcze królowi — W. B.] Ferdynandowi. Napotkawszy u granic Moraw dwanaście tysięcy bezładnie włóczących się Turków, łatwo ich zmusił do ucieczki. Wyciąwszy ich wielu, taki lęk wzbudził w samym ich tyranie, prowadzącym wówczas przypadkiem [!] oblężenie, że szybkimi marszami, wbrew zwyczajowi, powróciwszy do Budy, porzucił wszelką ciężką broń. Tęczyńskiemu, który wytrwale niepokoił ich ogromne wojsko, pozwolił zdobyć obfite łupy ku chwale narodu polskiego i domu Tęczyńskich[...]”. Sz.Starowolski: *Wojownicy sarmaccy*, przekład, wstęp i przypisy J. Starnawski, Warszawa 1978, s. 150. Wiadomości te nie są nigdzie potwierdzone i trudno w nie uwierzyć, zwłaszcza pamiętając o niechętniej postawie Tęczyńskiego wobec Habsburgów. Tym Andrzejem Tęczyńskim, „pogromcą Turków”, był najprawdopodobniej daleki krewny kasztelana krakowskiego — chorąży krakowski, który 5 września 1532 r. (a nie w 1529, jak chce Starowolski) przybył do Wiednia z oddziałem 100 koni i następnie brał udział w walkach z tylnymi strażami wycofującej się już armii tuteckiej. Pocięcha: *Królowa Bona*, IV, s. 134.

⁸⁴ Kłodziński: *op.cit.*, s. 240.

⁸⁵ Król Zygmunt Stary do A. Tęczyńskiego z Wilna. AT, XVII, s. 281–283.

⁸⁶ Kłodziński: *op.cit.*, s. 240.

nie dla zabezpieczenia przeciw ewentualnej napaści Mołdawian po bitwie obertyńskiej.⁸⁷

Człowiekiem na wojnie bywałym był niewątpliwie Mikołaj Uhrowiecki, „rotmistrz na moskiewskiej ekspedycji pod Pskowem, i indziej wielkie męstwa swego dał dowody”.⁸⁸ Współcześni mu zwłaszcza wysoko oceniali jego wkład w zwycięstwo nad Moskwą 1579–1581 r., szczególnie w bitwie pod Ostrowem w r. 1581, w wyniku której doszło do odcięcia twierdzy pskowskiej od głównych sił moskiewskich.⁸⁹ Ciekawym przykładem mieszkalnej architektury obronnej jest (nie istniejąca dziś) rezydencja Uhrowieckich w Sielcu w pow. chełmskim, wzniesiona po r. 1588 właśnie przez Mikołaja.⁹⁰

Widzimy zatem, że wbrew panującym opiniom w sferze działalności wojskowej udział szesnastowiecznych starostów chełmskich nie był zbyt widoczny. Nie może to zatem potwierdzać poglądu, iż starostwo chełmskie należało do tych kresowych, które zwykle nadawano wybitniejszym żołnierzom Rzeczypospolitej.⁹¹ „Wojownikami” było bowiem zaledwie sześciu (42,8%) starostów, z tego dwóch (Buczacki i Uhrowiecki) zawodowymi. Przy czterech (28,6%) w ich biogramach nie wspomniano o jakiegokolwiek działalności w dziedzinie wojskowości — skąd wnioskować można, iż takowa w ogóle nie występowała. Natomiast w czterech (także 28,6%) przypadkach nie mamy żadnej konkretnej informacji źródłowej.

HORYZONTY UMYŚLOWE

Pod tym umownym pojęciem „horyzontów umysłowych” ujęto kwestie zarówno wykształcenia, obycia i ewentualnej twórczości czy mecenatu artystycznego, jak i wyznania poszczególnych starostów. Niezaprzeczalny jest bowiem fakt, iż owe czynniki, obok zasług na polu wojskowym czy dworsko-dyplomatycznym, w znaczącym stopniu mogły wpływać na ogólną karierę danej jednostki. Aczkolwiek sam awans na urząd starościński był jedynie w niewielkim stopniu od nich uzależniony, wszakże w większym zakresie

⁸⁷ Z. Spieralski: *Kampania obertyńska 1531 roku*, Warszawa 1962, s. 195.

⁸⁸ Niesiecki, IX, s. 193.

⁸⁹ Paprocki, s. 612; R. Heidestein: *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*. Książ 12, tłum. M. Gliszczyński, II, Petersburg 1857, s. 59; Dworzaczek: *Hetman Tarnowski*, s. 408.

⁹⁰ Kurzątkowski: *op.cit.*, s. 159; Katalog zabytków, VIII, z. 5, s. 55.

⁹¹ Dopiero konstytucja sejmowa z r. 1567 nakazywała, aby „dostojeństwa, urzędy, dożywocia na dobrach królewskich, kaduki i niesłużeniem wojny dobra utracone, mają być zasłużonym dawane”. VL, II, s. 724. A sejm r. 1591 uchwalił, aby król w nadaniach urzędów i królewszczyzn miał baczenie na zasłużonych, za zaleceniem hetmańskim. VL, II, s. 1364–1371.

rzutowało to na pozostałe awanse urzędnicze, zwłaszcza o skali ogólnopństwowej.

W dostępnej literaturze i źródłach znaleźliśmy niezmiernie szczupłe dane o wykształceniu osób, pełniących w XVI stuleciu urząd starosty chełmskiego. Informacje, w jakich uczelniach wyższych (głównie zagranicznych) kształciły się, mamy w przypadku zaledwie dwóch (spośród czternastu!) starostów. Nie ulega wątpliwości, iż przynajmniej część z nich pobierała nauki w szkołach krajowych niższego szczebla, bądź na dworach magnackich czy dworze królewskim, jednakże konkretnych danych na ten temat nie udało się odnaleźć. Pozostaje to zatem w sferze domysłów i niepewności. W takiej sytuacji trudno rozpatrywać ów problem w szerszym aspekcie, nie mówiąc już o jakiegokolwiek próbie statystyki. Niemniej jednak hipotetycznie można zaryzykować zgodę ze stwierdzeniem I. Kaniewskiej, iż „niewielu uczniów, którzy w przyszłości byli wybierani posłami na sejm — a takimi właśnie w większości byli starostowie chełmscy [przyj. W. B.] dostarczały uczelniom wyższym województwa ruskie”.⁹²

Pierwszym starostą chełmskim, o którego wykształceniu mamy konkretną informację⁹³, jest dopiero Jan Łaszcz (a więc trzynasty na liście!). Prawdopodobnie studiował on w Akademii Krakowskiej, a w r. 1565 wpisał się do metryki uniwersytetu w Ingolstadzie, gdzie jednak długo nie zabiwał, ponieważ jeszcze w tymże roku powrócił do kraju.⁹⁴ Drugim natomiast był Mikołaj Uhrowiecki, dnia 15 stycznia 1552 r. wpisany do metryki uniwersytetu w Wittenberdze, „chwilowo także słuchacz Camerariusza w Lipsku”, w latach zaś 1553–1555 studiował w Bazylei. W College de France był uczniem Turnebusa.⁹⁵

Przy tym wśród tychże starostów odnajdujemy zaledwie jednego, którego uznać możemy za mecenasa kultury. Był nim mianowicie potężny magnat — Andrzej Tęczyński, utrzymujący na swym dworze rodzaj szkoły, w której swe pierwsze szlify zdobywali m.in. Mikołaj Rej i Jakub Uchański.⁹⁶ Ponadto za pewnego rodzaju działalność w zakresie kultury uznać możemy także

⁹² Kaniewska: *Małopolska reprezentacja sejmowa*, s. 65.

⁹³ Spośród poprzednich mamy jedynie bardzo ogólnikowe dane odnośnie do Tęczyńskich, że odebrali oni pieczołowite wykształcenie, odpowiednie do swego stanowiska społecznego. Kłodziński: *op.cit.*, s. 252–253.

⁹⁴ Kaniewska: *Łaszcz Jan*, s. 261; id., *Małopolska reprezentacja sejmowa*, s. 65.

⁹⁵ S. Grzybowski: *Mikołaj Siennicki — Demostenes sejmów polskich*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, II, 1957, s. 103, powołując się na *Album Academiae Vitebergensis*, wyd. K.E. Foerstemann, Lipsk 1841, I, s. 273. Także: *Polacy w Bazylei w XVI w.*, s. 3; S. Kot: *Polacy w Bazylei*, s. 113; Tworek: *op.cit.*, s. 92–93.

⁹⁶ Wyczański: *Między kulturą a polityką*, s. 100, 128; *Historia nauki polskiej*, s. 560–561; Chlebowski: *Mikołaj Rej*.

ufundowanie przez S. Ostroroga majestatycznego renesansowego nagrobka dla swego teścia J. Tęczyńskiego w kościele parafialnym w Książu Wielkim ok. 1566/1567 r., autorstwa Hieronima Canavesiego.⁹⁷

Wspomnieć tu wypada, iż w epoce tej wykształceni, zwłaszcza w uczelniach wyższych, towarzyszyło, i uzupełniało je zarazem, tzw. obycie światowe, a ściślej podróże zagraniczne. Element ten, nawet przy braku właściwego wykształcenia, mógł niekiedy je zastępować, w szczególności jeżeli to dotyczyło wojaży do wyżej rozwiniętych krajów zachodnioeuropejskich. W takich przypadkach dana osoba mogła nie tylko w jakimś stopniu zapoznać się z miejscowym językiem, ale też i specyfiką oraz najnowszymi prądami umysłowymi tego kraju, nawet pomimo zasady, iż w większości wypadków do misji zagranicznych używano ludzi już wykształconych. Spośród szesnastowiecznych starostów chełmskich znaczna część odbyła takowe peregrynacje zagraniczne, najczęściej jednak związane z oficjalnymi misjami dyplomatycznymi. Tymi wszakże zajęliśmy się już wyżej, toteż nie widzimy potrzeby powtarzania się i nadmiernego rozwijania tematu.

Nieco więcej informacji uzyskaliśmy na temat wyznania poszczególnych starostów. Charakterystyczne, iż pośród nich znajdujemy zaledwie jednego protestanta, co stanowi znikomy procent, jak na rozmiary ruchu reformacyjnego w ziemi chełmskiej i jej okolicach w II połowie XVI stulecia. Jest to z pewnością wynik celowej królewskiej polityki nominacyjnej, preferującej przede wszystkim katolików. Ich też bowiem znajdujemy najwięcej wśród starostów chełmskich.

Jeśli chodzi o kilku pierwszych starostów (tj. J. Buczackiego, S. Kuropatwę, P. Jasińskiego, J. Oleśnickiego i W. Sienieńskiego), nie mamy wątpliwości, iż byli katolikami. Po pierwsze nie mamy podstaw do uważania ich za prawosławnych. Z drugiej zaś strony — reformacja rozprzestrzeniła się wśród szlachty małopolskiej i ruskiej (a także wielkopolskiej) dopiero od lat dwudziestych i trzydziestych XVI w.; natomiast wszyscy oni piastują swój urząd przed rokiem 1513.⁹⁸

Do katolików musieli zaliczać się również J. Krupski i obaj Łaszczowie⁹⁹, zwłaszcza że młodszy z Łaszczów — Jan, był fundatorem nowego rzymskokatolickiego kościoła parafialnego w Chełmie, powstałego w 1585 r.¹⁰⁰

⁹⁷ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, I, z. 8 [dawny pow. miechowski], oprac. Z. Boczowska, Warszawa 1953, s. 16.

⁹⁸ M.in. Buczacki czyni uposażenie dla rzymskokatolickiego kościoła w swoich Podhajcach w 1463 i 1490 r. Pocięcha: *Buczacki Jakub*, s. 81; Boniecki, II, s. 217.

⁹⁹ Kaniewska: *Małopolska reprezentacja sejmowa*, tabela 14.

¹⁰⁰ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, VIII, z. 5, s. 4; B. Zimmer, *Miasto Chełm. Zarys historyczny*, Warszawa 1974, s. 44.

Tak samo katolikami byli i bracia stryjeczni Tęczyńscy, przedstawiciele rodu ponoć „w wierze katolickiej niezachwianego”.¹⁰¹ Starszy z nich, Andrzej, przedsięwziął nawet u schyłku swego życia (w latach 1533–1535) pielgrzymkę do Ziemi Świętej, po powrocie z niej wkrótce zmarł 5 stycznia 1536 r.¹⁰² Katolikami byli również Tarło¹⁰³ i Uhrowiecki, mimo iż ten ostatni był spokrewniony i silnie związany z wybitnymi różnowiercami. Między innymi jego wujem był kalwin i słynny marszałek sejmowy Mikołaj Siennicki, a bratem (rodzonym lub stryjecznym?) także kalwin — Wacław Uhrowiecki, podkomorzy chełmski.¹⁰⁴

Jedynym różnowiercą pośród chełmskich starostów XVI w. był S. Ostroróg, żarliwy luteranin. Już w r. 1556 uważany był za głównego patrona wielkopolskich różnowierców. Żoną jego była również luteranka (choć pochodząca z katolickiego rodu) — Zofia z Tęczyńskich.¹⁰⁵

Natomiast niezbyt wiadomo, jakiego wyznania był A. Drohiczkański. Nie znajdujemy bowiem jego nazwiska pośród różnowierców małopolskich czy ruskich. Być może, ruskiego przecież pochodzenia ród Drohiczkańskich, pozostawał wówczas jeszcze przy prawosławiu?

Reasumując, dostrzegamy, że spośród 14 starostów chełmskich o jednym tylko (7,14%) nie mamy żadnej pewności co do jego wyznania, zaś jeden (7,14%) reprezentował wyznanie luterzańskie, pozostałych dwunastu

¹⁰¹ Kłodziński (s. 251) pisze, iż Tęczyńscy „katolikami pozostali rzetelnymi i o ile wiadomo, żaden z nich w dobie przesilenia reformacyjnego w swych przekonaniach katolickich się nie zachwiał”. Wyjątek stanowiłaby tu jednak Zofia, córka Jana, żona S. Ostroroga, żarliwa luteranka. Red., *Ostroróg Stanisław*, s. 528–529. Andrzej Tęczyński czynił także fundacje kościelne; m.in. ok. 1530 r. wraz z Łukaszem Górką, kasztelanem poznańskim, oraz biskupem krakowskim Piotrem Tomickim współfundował piękny renesansowy kościół w Turobinie na miejsce poprzedniego drewnianego sprzed r. 1447, spalonego przez Tatarów w r. 1509. *Katalog Zabytków*, VIII, z. 8 [pow.krasnostawski], oprac. R. Sulerzycka, F. Uniechowska, E. Rowińska, Warszawa 1964, s. 66.

¹⁰² J.S. Bystroń: *Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie 1147–1914*, Kraków 1930, s. 18; Kłodziński: *op.cit.*, s. 240. Ponadto posiadamy informację, iż 2 VII 1513 r. w Rzymie do pielgrzymki do Jerozolimy przygotowywał się niejaki Jan Tęczyński, pasowany przez papieża na *militēs auratos*. Barycz: *Polacy na studiach w Rzymie*, s. 83. Czy nie był nim właśnie Jan, starosta chełmski?

¹⁰³ Choć nie był zbyt gorliwy w wierze. Fijałek: *op.cit.*, s. 321–322, 325. W świetle informacji źródłowych pierwszym z rodu Tarłów, który przeszedł na „wiarę heretycką”, był dopiero bratanek Gabriela — Jan, późniejszy wojewoda lubelski 1574. A. Kossowski: *Protestantyzm w Lublinie i w Lubelskiem w XVI–XVII w.*, Lublin 1933, s. 226–227; Kaniewska: *Małopolska reprezentacja sejmowa*, tablica 13.

¹⁰⁴ Strzelecki: *op.cit.*, s. 292; Grzybowski: *op.cit.*, s. 103; Kaniewska: *op.cit.*, tabela 13.

¹⁰⁵ Merczyng: *Zbory...*, s. 131; Red., *Ostroróg Stanisław*, s. 528–529. O aktywnej działalności wyznaniowej Ostroroga także *Akta synodów różnowierczych*, I, s. 194, 234, II, s. 55, 169, 256.

(85,72%) starostów było katolikami. Wyraźne stosunki liczb są tu tylko potwierdzeniem powszechnie uznawanej opinii o znacznie większej dostępności wszelkich urzędów dla katolików, którzy — za wyjątkiem bardziej liberalnego panowania Zygmunta Augusta i Stefana Batorego — zdecydowanie silniej preferowani byli na urzędy i godności Rzeczypospolitej, w szczególności wyższe.¹⁰⁶

ZAKOŃCZENIE

Celem niniejszego artykułu nie było wykazanie wpływu uzyskania starostwa na dalszą karierę osób sprawujących ten urząd, czy też bezpośrednio i pośrednio uwarunkowanie uzyskania tej królewskiej wraz z przysługującymi uprawnieniami starościńskimi. Starostwo chełmskie nie stanowiło bowiem ani zbyt atrakcyjnego uposażenia, ani też data objęcia urzędu nie stanowiła jakiegś znaczącej cezury w karierze omawianych przez nas postaci. Spośród całej grupy czterestu szesnastowiecznych starostów wprawdzie aż ośmiu (57,15%) uzyskało dalsze awanse, jednak z pewnością w nikłym stopniu decydowało o tym właśnie dzierżenie urzędu starosty grodowego chełmskiego.

Za cel główny postawiliśmy sobie przede wszystkim w miarę możliwości wielostronną charakterystykę tejże grupy, zarówno pod względem społeczno-majątkowym, politycznym, wyznaniowym, jak i pod względem wykształcenia i obycia. W wyniku tej analizy można by podzielić całą grupę na dwie podgrupy: starostów za panowania Jana Olbrachta, Aleksandra i Zygmunta Starego oraz starostów za panowania Zygmunta Augusta i pierwszych królów elekcyjnych. Podział ów staje się tym wyraźniejszy także dlatego, że podobny proces znajduje odbicie i w przypadku wielu innych, w tym okolicznych, starostw.

Rozpatrując kryteria przynależności do poszczególnych warstw stanu szlacheckiego, przyjmowane w historiografii polskiej, wydzieliliśmy grupę siedmiu (50%) magnatów (choć w stosunku do zwłaszcza kilku pierwszych z nich bardziej adekwatne byłoby określenie „możnowładców”), trzech (21,43%) przedstawicieli bogatej szlachty, oraz czterech (28,57%) szlachty średniej. Sześciu (42,86%) spośród tegoż grona było „obywatelami” ziemi

¹⁰⁶ Od czasów Władysława Jagiełły oficjalnie funkcjonowało zastrzeżenie, iż starostwa w dożywocie mogły być rozdawane jedynie katolikom. Oczywiście nie przestrzegano tego w późniejszym okresie i dopiero konstytucja sejmowa z r. 1733 r. znów obostrzyła te zasady. Wejnert, s. 44.

chełmskiej, pozostali (57,14%) zaś nie posiadali tu żadnych majątkości. Charakterystyczne są bardzo rozległe powiązania i koligacje pomiędzy zdecydowaną większością tych osób, w szczególności znaczące w przypadku pierwszych zastawnych posiadaczy starostwa. Poza nimi stoi zaledwie jeden (G. Tarło), nie związany rodzinnie z żadną z pozostałych postaci.

W aktywności politycznej, na forum sejmowym i sejmikowym, w misjach zagranicznych i krajowych, partycypowała zdecydowana większość. Niektórzy (np. J. Krupski, A. Tęczyński, M. Uhrowiecki) znacznie wyróżnili się na tym polu. Kilku (5) z nich wyraźnie reprezentowało główne opcje polityczne tego okresu i powiązania z obcymi dworami (3). Natomiast jedynie niewielka proporcjonalnie część (42,86%) aktywnie uczestniczyła w działalności wojskowej; pomimo, iż większość pochodziła przecież ze stale zagrożonych ziem kresowych, a i „rzemiosło wojenne” było wówczas powszechne wśród stanu szlacheckiego. Prawie wszyscy (92,86%) spośród naszej grupy starostów chełmskich to katolicy. Zaledwie jeden (7,14%) był przedstawicielem różnowierstwa, zaś w przypadku jednego (7,14%) nie mamy żadnej pewności co do wyznania. Wszakże zauważamy, iż począwszy od G. Tarły nawet ci katolicy (28,57%) w znacznym stopniu związani byli z kręgami protestantskimi, często nawet bliskim pokrewieństwem (G. Tarło, M. Uhrowiecki).

RÉSUMÉ

Le problème abordé par l'auteur est un fragment des recherches plus vastes, entreprises ces dernières années, sur les groupes de fonctionnaires dans l'ancienne Republica. Le propos de cet article était essentiellement de caractériser, de la manière la plus complète possible, le groupe de starostes de Chełm dans les années 1497-1608, qui comptait 14 personnes. Cette caractérisation tient compte à la fois du statut social et matériel, des critères politiques et confessionnels, de l'instruction et du mode de vie de ces personnalités.

Les résultats de cette analyse permettent de diviser ce groupe en deux sous-groupes distincts: appartiennent au premier les starostes qui exercèrent leur fonction sous le règne de Jean Ier Albert, d'Alexandre Ier et de Sigismond Ier le Vieux, alors que le second comporte ceux de l'époque de Sigismond II Auguste et des premiers rois élus. Cette division devient d'autant plus nette qu'un processus similaire se laisse observer dans beaucoup d'autres starosties, non seulement urbaines, de la région.

Tenant compte de l'appartenance des starostes à différentes couches de la noblesse, on a distingué des représentants des magnats, de la noblesse riche et de la noblesse moyenne; pourtant, entre presque toutes ces personnes il y avait de forts rapports de parenté ou d'alliance. Il est intéressant à noter que, malgré les restrictions légales respectives, seule une partie d'entre eux étaient des propriétaires fonciers de la terre de Chełm.

Au jour de ces données, on a indiqué les manifestations d'une grande activité politique des starostes, au niveau de la diète et des diétines, mais aussi dans le cadre des missions étrangères et nationales. L'activité de ces personnages reflète aussi des options politiques distinctes de l'époque, représentées par quelques-uns, et même des liens solides avec quelques cours étrangères, notamment avec celle de Koenigsberg. Les starostes qui ont participé à des guerres, très nombreuses à cette époque-là, sont relativement peu nombreux.

Presque tous les starostes de Chełm au XVIe s. sont catholiques; on compte parmi eux un seul protestant et la confession d'un autre n'a pas pu être établie.